

РОЗДІЛ 5. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ ТА СУСПІЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ

*Степан Макарчук
(Львів)*

Сумна рефлексія 2013 р. на криваве «чудо» Волині 1943 р.

У ніч на 17 вересня 1939 р. підрозділи Червоної армії переступили радянсько-польський державний кордон, що пролягав майже впритул до села Майків Гощанської гміни Рівненського повіту, перейшли це село, за ним – Дуліби й попрямували на Гощу. Батькова хата на хуторі Гай, яка стояла попри шлях з Дуліб на Гощу, вже на світанку здригалася від танкового гуркотіння, на городі з-поміж молодих вишневих і яблуневих дерев між грядками капусти й огірків уже лежали порізані бляшані консервні банки, що їх накидали червоноармійські піхотинці.

Повиходили окремі господарі-хуторяни і, запам'яталось, зауважували, що в Польщі аж ніяк не вистачить сили стримати нескінченну колону ревучих танків. А вони все рухались і рухались на захід. Через якусь годину рух у західному напрямку припинився, шлях став вільним, а деякі селяни з хуторів потяглися в протилежному напрямку до села, а з ними й допитливі хлопчачки, щоб усе-таки взнати, а як же виглядає нова совєтська влада в селі. Перше, що всі побачили, це погром сільського Народного дому, в якому червоноармійці зірвали та понищили портрети гетьмана Петра Сагайдачного, отамана Симона Петлюри і начального вождя Юзефа Пілсудського, а також потоптали синьо-жовтий прапор, який висів до того біля сцени Народного дому. На обличчях господарів було виразно видно німе запитання: «Що ж це за нова влада?».

У тривожному настрої, очікуючи чогось незвичайного, пройшло декілька днів. І ось одного вечора, коли сонце хилилось до обрію, від того західного боку гощанським шляхом на схід почали нестися одна за одною селянські підводи. На них – жінки і діти, якісь в'язані рядна й мішки, а фірмани-господарі батогами колотили коней і швидко, як тільки можна, гнали їх. Дулібські хуторяни вибігали до шляху, запитували: «Що таке?». У відповідь чули: «Поляки! Поляки ріжуть!». Хуторяни миттю отямлювались, самі нашвидкоруч впрягали у підводи своїх коней, щось, що перше потрапило під руку, кидали до воза і вливалися в загальну божевільну втечу. Пролітали Дуліби, довгу, обсажену обійстями, вулицю між Дулібами та Майковом, село Майків, з якого теж тікали перелякані люди та кінські упряжки. І вже у сутінках усі переїхали «вчорашній» польсько-радянський кордон, опинившись на дуже нерівних полях з якимись горбками, де серед нічної темряви не можна було швидко пересуватися, а тому підводи поволі спинялися.

Адже сховалися у могутньому Радянському Союзі. Перші слова, які тоді почув від старших селян про колгоспні поля на советському боці, звучали: «Поля не хазяйські, не господарів». Уже пізніше взяв, що ті поля були десь на просторі між селами Великий Скнит і Нараївка.

На другий день сотні чи, може, й тисячі, селянських підвод поволі поверталися до своїх домівок. Був гарний сонячний і тихий день, що наслав на людей відчуття безпеки й спокою. Про якусь польську різанину нічого не справджувалось. Люди сильно дивувалися. Самі собі не могли пояснити, чому так налякалися. Без будь-якої домовленості назвали подію «Чудом». Усе повторювали: «То якесь диво, то якесь диво». Старші люди й досі про те «чудо» пам'ятають.

І справді, за «перших советів», як знаємо, з боку польського населення про якусь небезпеку чи навіть погрози в бік місцевого українського населення не було чути. Воно саме перебувало під сильним радянським режимним пресом, а колоністи офіційно за постановою РНК СРСР від 29 грудня 1939 р. взагалі підлягали насильному виселенню із західних областей України і Білорусії в поселення, підпорядковані Наркомлісу в Кіровській, Пермській, Вологодській, Архангельській, Івановській, Ярославській, Новосибірській, Свердловській та Омській областях, Красноярському, Алтайському краях та Комі АРСР [5, 57–61].

Виселенню підлягали також біженці, які опинилися в радянській зоні окупації після втечі з-під окупованої німцями Польщі. У Волинській області таких станом на червень–липень 1940 р. обліковувалося: українців 1017 осіб, поляків – 1837, євреїв – 8924 [5, 105–106].

На спецпоселенні обліковувалося 28 612 сімей (137 132 особи) польських осадників із західних областей України і Білорусії та 26 220 сімей (77 920 осіб) біженців [5, 124]. Отже, вже за «перших советів» польське населення західних областей України, зокрема в межах польського Волинського воєводства, зазнало на собі багато репресивних знущань і численніших людських втрат, ніж українське. З боку останнього, конкретних випадків якоїсь побутової агресії проти поляків не спостерігалось. Очевидно, в умовах радянського тоталітаризму навіть вороже налаштовані до вчорашньої польської влади і поляків узагалі українці відверто виявляти свою позицію не могли. З боку місцевих українців якихось недружніх дій щодо поляків не було чути. Проте деякі польські родини залишали свої оселі. У згаданому селі Дуліби так зробив коваль Хойка зі своїми синами Стахом і Анатолем, виїхало з села й учительське подружжя Матисеків.

Каральні погроми польських поселень, як і українських, почастишали вже в час німецької окупації. Їх організаторами були районні німецькі начальники-гауптмани, що таким чином вибивали з селян так званий контингент, худобу, забирали молодь для відправки на роботи до Німеччини або ж просто мстилися часто за якісь незначні поодинокі вчинки селян, які не подобалися німцям. У таких акціях не раз брали участь поліцаї української національності, а також польської. Особливо каральні акції нацистів почастишали від весни 1943 р., коли поліцаї-

українці в кількості п'яти тисяч осіб перейшли на бік УПА [6, 164].

Акції зазвичай були кожного разу дуже жорстокими, про що засвідчують численні акти районних комісій з розслідування злочинів німецьких окупантів, які склалися (на жаль, не в усіх районах) одразу ж після вигнання німців і приходу Червоної армії. У деяких районах, наприклад Острожецькому (с. Острожець нині у Млинівському р-ні Рівненської обл.), гестапо та інші каральні служби для погромів сіл застосовували навіть гармати, палили школи та церкви, в які заганяли людей. Весною 1943 р. у цьому районі було вбито чи спалено сотні людей. Найжорстокішими були акції, проведені в селах Малин Український, Городниця, Чехно, Ярославичі, Мошків, Новосілки та ін. [4, 1, 3–6, 8, 17].

У червні 1943 р. в українському націоналістичному підпіллі сильно загострилися внутрішні суперечки між військовими силами Тараса Бульби-Боровця, штабом УПА, який був під впливом ОУН-бандерівців, та претендентом на командування усією УПА Дмитром Клячківським (Климом Савуром). Провідник УПА на північно-західних українських землях, видав інструкцію підлеглим йому підрозділам: вони мали наказати громадам польських поселень (усім полякам) покинути свої оселі й впродовж 48 годин вибратися за Західний Буг або Сян, а «інакше – смерть» [7, 122–123]. Вимога Кліма Савура, як відомо, не була санкціонована всім Проводом ОУН. До такого кроку критично ставилося галицьке крило ОУН. Однак, провідник УПА на північно-західних землях України вважав її адекватною відповіддю на голосні заяви польського політикуму на всіх рівнях про те, що після розгрому Німеччини й знесення війною Радянського Союзу землі так званої Східної Малопольщі повинні бути повернені до складу Польської держави. Хоча було фактом, що за населенням «Східна Малопольща» була переважно українською та білоруською.

За матеріалами I Всеросійського перепису населення 1897 р. по волинському регіону, що за Ризьким договором опинився під Польщею, частка польськомовного населення становила 8,66 % усього населення, а римо-католиків ще менше – 7,08 %. При цьому за повітами на поляків припадало: в Рівненському – 9,2 %, Луцькому – 9,1 %, Володимир-Волинському – 8,38 %, Острозькому – 6,61 %, Дубенському – 6,54 %, Ковельському – 4,59 %, Кременецькому – 3,01 %. За II Польським переписом населення 1931 р., частка поляків у Волинському воєводстві сягнула 337 119 осіб (15,46 %) [8, 21, 28. 145, 148].

Після окупації Волині польськими військами у 1919–1921 рр. Польська держава не обмежилася встановленням своїх кордонів східніше Рокитного, Корця, Острога, Шумська і Лановець, а почала цілеспрямовано інтегрувати їх у Польщу демографічною політикою, військовою сільськогосподарською колонізацією, польськомовною адміністрацією, судом, освітою, суттєвою підтримкою польського господарського підприємництва та іншими засобами. На колишніх (до 1914 р.) полях російських і польських панів (на яких українські селяни були заробітчанами), що підлягали парцеляції згідно з аграрними реформами, з'являлися багатолюдні

колонії Пілсудчанка, Мосьціце, Сенкевіче, Людувка, Вітусово, Міцкевіче, Воля Пілсудска та інші, численні мешканці яких, звичайно ж, сприймалися як чужинці, а у свідомості багатьох – просто як вороги. Їх усе більшало. За звітом волинського воєводи «Про суспільно-політичне становище Волині», станом на осінь 1934 р. частка поляків за повітами становила: у Володимирському – 26,2 %, Костопільському – 21,5 %, Луцькому – 19,3 %, Горохівському – 17,3 %, Сарненському – 16,3 %, Ковельському – 14,4 %, Дубенському, Здолбунівському, Любомльському та Рівненському – по 14,2 %, Кременецькому – 10,3 % [1, 24].

Звичайно ж, це була значна частка поляків, хоча й завищена воєводою. Але ж не така, щоб у ХХ ст. на її основі можна було обґрунтувати польське право на свою державність. На Волині, де українське населення сягало 70 %, таке право належало українцям. Звичайно ж, повторимо ще раз, це не давало українському націоналістичному політикуму в боротьбі за реалізацію цього права санкціонувати, а в ряді випадків і заохочувати низові ланки визвольного руху та народну масу до застосування насильницьких методів щодо цивільного польського населення, щоб вигнати його з Волині.

В архівних джерелах зазначається, що напади на польські поселення, хутори та навіть окремі садиби не раз виглядали як стихійні, часто – як просто кримінальні, викликані якимось матеріальними суперечками, бажанням помсти, і ніби ніяк не координувалися. Для прикладу, наведемо інформацію з кінця червня – початку липня 1943 р. про випадки пожеж, убивств, пограбувань у колоніях і селах Острозького району, що збереглась у фонді Рівненського гебітскомісара Державного архіву Рівненської області. Так, у другій половині червня 1943 р. у с. Хорів «загинули» поляки Мар'я Ващук, Ярина Ващук, Васирина Ващук, Богуслава Моравська, Анеля Моравська, Анна Романська, Ян Бочковський, Міхалина Бочковська. 20 червня 1943 р. за 3 км від с. Плоске на полі між стеблами картоплі знайдено загиблу Міхалину Мішвінську, польку з числа осіб, погорілих у ніч на 24 червня; у ніч з 29 на 30 червня погоріли будинки (хати, хліви, клуні) поляків Антона Міхтинського, Станіслава Крисницького, Романа Бурковського, Цезарія Міхалського на хуторах с. Грем'яче; у ніч на 30 червня у с. Дерев'янче згоріли будинки Яна Цимбальського (хата і клуня) та Юлії Цимбальської (клуня); тоді ж на краю с. Бочаниці, що за 2 км від згаданого с. Дуліби, спалено стійло та стайню Альфреда Скібінського; в ту ж ніч у с. Білашів згоріли клуні Вацлава Яцкевича та Анджея Мартиновського, спалені хата та хлів Альфреда Скібінського на хуторі с. Почанці (господар хати до того вибрався на проживання в Острог); черга пожеж пронеслася районом у ніч з 2 на 3 липня: у с. Бочаниця о 12 годині ночі хтось спалив будинок Юзефа Печкіса, який перед тим переселився до Острога; 4 липня «пожар повстав від підпалу партизанами» у с. Ляхів – за його наслідками згоріло 12 хат польських поселенців; 4 липня у с. Хренів «незнані злочинці» спалили господарські будівлі Броніслава Рачковського, який до того виїхав із села; того ж дня «незнані» спалили хату, клуню і хлів поляка Яна Котоловського у с. Садки, було вбито поляка Тадеуша

Котоловського у с. Тесів, «партизани» спалили «решту будинків держмаєтку – хату і магазин» у с. Болотківці; 5 та 6 липня відбувся напад «банди» у кількості близько ста осіб на с. Кураж, у якому було спалено 31 господарство поляків. Згоріло 78 будинків, вбито Анелю Гродецьку 1860 р. народження, у лісі знайдено чотири неопізнані обгорілі трупи. Є також донесення, що вже до того від 6 червня до 1 липня 1943 р. із с. Кураж виїхало 230 поляків, які залишили 33 господарства, а своє майно продали чи віддали під опіку сусідам-українцям; у ніч з 6 на 7 липня у с. Дерев'янче згоріла хата Адольфа Палінського; тієї ж ночі у с. Тесів згоріли будинки поляків Владислава Кочановського та Марціна Скалецького, які до того виїхали із села; у с. Бухарів безвісти пропав поляк Юзеф Венгерівський; 6 липня об 11 годині ночі через с. Ілляшівка проїхали «партизани», спаливши 11 будинків польських колоністів (наведено прізвища господарів, які до того виїхали із села) та дві хати євреїв; 5 липня «невідомі» вбили у с. Вілія громадян польської національності Фелікса Підгорецького, Марціна Підгорецького, Анну Крутевич та Ілію Олішевського.

У цьому ж архівному фонді зберігаються повідомлення про те, як польські поліцаї, що були на німецькій службі, зі свого боку знущалися над українськими селянами: вбивали їх, спалювали будинки, грабували. Так, 2 липня польська поліція прибула у с. Грозова загалом для того, щоб забрати майно із залишених польськими колоністами хат, але притому поліціянти забрали в української селянки Ярини Гонти кожух і вбили її, у п'ятьох господарів-українців вони забрали сало, кожухи, чоботи, перкаль та інші речі; у с. Лючин 3 липня о 12 годині ночі якісь «невідомі» спалили господарства Ананія та Петра Козликівих; 6 липня у с. Хорів поліціянти-поляки після пограбування розстріляли селянина-українця Михайла Басюка; того ж дня на Бродовських хуторах польські поліціянти пограбували, а після того забрали із собою селянина Аврама Деркача і його синів Василя та Івана, а 7 липня односельчани на недалекій відстані від хуторів виявили вбитими усіх трьох; того ж 7 липня поліціянти на конях зі стрільбою і пограбуванням підпалили у с. Стійло обійстя Антона Білоуса й від'їхали – усе згоріло [3, 25–27, 35, 40, 41, 48, 51–57, 60, 63, 80–83].

Тут наведено інформацію зі справи ДАРО, яка відбиває трагедію українсько-польського протистояння літом 1943 р. лише в селах одного Острозького району. Очевидно, що домінувала агресія стосовно поляків з боку українського антинімецького підпілля. «Чудо-диво» вересня 1939 р. у червні – липні 1943 р. тут уже доростало до «чуда–кривавих жнив». На території багатьох інших районів Волині з польського боку агресія «чуда» була ще жорстокішою і жахливішою, ніж з українського. Деякі польські історики, серед них і авторитетні, поважні, які нам здавалися об'єктивними, починають поділяти вкрай однобокий погляд на волинську трагедію, безсоромне маніпулювання числами жертв. До них в певній мірі в одному українському виданні приєднався, наприклад, і Гжегож Мотика. Він писав: «Владислав і Єва Семашки називають цю цифру (2 тис. убитих поляками

українців. – С. М.) горішньою межею українських втрат (і це припущення видається слушним)» [9, 50]. Це тоді, коли польські втрати збройного протистояння ті ж Семашки обчислюють на 50–60 тис. осіб [12, 14]. Отже, поляки ніби-то вбили щонайбільше 2 тис. українців. Таким чином українські історики та краєзнавці непомірно завищують кількість цих жертв.

Але дуже наполегливі та уважні до підрахунку тих жертв волинські краєзнавці вважають ці числа просто надуманими. Іван Пущук лише по трьох районах (Володимир-Волинському, Любомльському та Шацькому), через уточнення відомостей за свідченнями старших мешканців усіх сіл тих районів, нарахував таких 2 229 [10, 9; 11, 10–11]. Всього ж на території колишньої підпольської Волині тепер числиться 33 райони. Ентузіаст І. Пущук має намір у всіх їхніх селах перевірити відомості про жертви 1943 р. як з українського, так і з польського боку. Хочемо висловити побажання, щоб його матеріали вийшли друком у виданні, не гіршому з поліграфічного погляду, ніж томи Семашків. І не тому, щоб дорікати сучасним полякам за нанесені українцям кривди в роки минулих воєн, а лише для того, щоб поляки так само, як українці, пам'ятали, що їхнє покоління 1939–1945 рр., а особливо його політичні вожді, не були мудрішими, ніж «вожді» українські.

Польський емігрантський уряд у Лондоні ігнорував в українському національному питанні на Волині не лише прагнення українських націоналістів, а й радянську аргументацію, яка базувалася на результатах плебісциту на основі виборів 1939 р. до Народних зборів Західної України та на основі їхніх ухвал. Натомість українські керівники наївно переконували себе, що у ході війни сили Радянського Союзу вичерпаються і перестануть бути перешкодою для будівництва Української самостійної соборної держави на українських землях, а отже слід насамперед концентрувати головну увагу на усуненні можливої польської перешкоди до часу, коли після Другої світової війни стане актуальним творення української держави. Практичне втілення вказаних орієнтацій обох сторін весною–літом 1943 р. вилилося у криваве українсько-польське протиборство не тільки на рівні підрозділів збройних формувань, а й серед цивільного населення в багатьох сільських і міських поселеннях Волині.

Вище вже йшлося про випадок такого протиборства в Острозькому районі, з якого випливає, що агресивність була більшою з боку якихось українських чинників. Але так само легко проілюструвати на прикладі якогось іншого району, що у багатьох місцевостях жорстокішими були злочини з польського боку. Наприклад, у Турійському районі Волинської області, за протоколами комісії з розслідування злочинів німецьких окупантів та їхніх прислужників (ці протоколи склалися у січні 1944 р. – відразу ж після переходу фронту, коли пам'ять людей про злочини була ще дуже свіжою), за час німецької окупації «польськими націоналістами», «польською бандою», «аковцями» (солдатами Армії крайової) було вбито українців (чоловіків, жінок і дітей): у селищі Турійськ – 3 особи; по Ново-Двірській сільраді – 18 осіб; по Озерянській

сілграді – 52 особи («вбитих, замучених»); по Переспівській сілграді – 12 («всі польськими націоналістами»); по Маковицькій сілграді – 25 («замучені», «вбиті польською бандою»); по Свинаринській сілграді – 44 (вісім «замучені польськими націоналістами», 36 – «вбиті польськими націоналістами»); у с. Вербичне – 15 (13 вбито «польською бандою», двоє кинуте в колодязь); по Бобольській сілграді – 30 («замучено і вбито польськими націоналістами»); у с. Вербіж – 23 («замордовані польською бандою»); у с. Купичів – 26 («розстріляні польськими націоналістами»); по сілграді Ревушки-Турійські – 9 (вбито «польською бандою»); по Тагачинській сілграді – 19 «замучених, вбитих польською бандою»); по сілграді Янув–Королинка – 23 («вбито польськими націоналістами»); по Ключській сілграді – 5 («замучених польськими націоналістами»); по Нирській сілграді – 15 («вбито польськими націоналістами», «замучено»); по Осьмиговицькій сілграді – 5 («замучені польськими націоналістами»); по Задибській сілграді – 20 («вбиті», «замучені», «задушені», «спалені», «зарубані»); по Ловищенській сілграді – 11 осіб (з них вісім – «замучені польськими націоналістами», троє – вбиті) [2, 17, 18, 25–27, 29, 33–34, 84–84, 86–86, 93–93 зв., 94–95, 96–96 зв., 100–107]. Комісії з розслідування по багатьох селах не зробили обліку жертв тієї кривавої польської розправи над українцями Волині. Але й з наведених даних випливає, що лише по одному Турійському району «поляки», «польські націоналісти», «польська банда» стратили 355 мешканців української національності. На жаль, у більшості районів комісії з розслідування обмежувалися фіксацією загальних втрат мирного населення, хоча подаються й конкретні дані для ілюстрації характеру взаємних розправ з окремих районів. З того ж Турійського району названі комісії так само подали відомості про розстріляних, убитих, замучених поляків «бандою УПА», «українською бандою», «українськими націоналістами», а також самими німцями. Страчених поляків руками різних українських сил у Турійському районі названі комісії, які аж ніяк не вважали українські «банди» кращими за польські, подали 54 особи. При цьому майже всі вони подані за прізвищами та іменами [2, 15, 17, 33–34, 94–95, 96–96 зв., 103, 104, 106]. Отже, по Турійському району співвідношення українських і польських жертв того кривавого міжнаціонального пороху було, очевидно, за неповним обліком, 355 : 54. Наводячи цей приклад, доповідач зовсім не вважає, що це скорботне співвідношення з одного району можна ототожнювати із співвідношенням жертв нерозумного збройного протистояння на території усієї Західної Волині. Цим прикладом хочемо лише заперечити безпідставність тверджень таких авторів, як В. і Є. Семашки та деяких інших про те, що, бачте, українські погроми польського населення Волині у 1943 р. були у багатократ масштабнішими, ніж погроми різних польських «боївків» українського населення. Такий висновок суперечив самій природі організованих політично та краще озброєних і навчених польських сил на Волині 1943 р., які зверхньо дивилися на українські рухи, незмінно та самовпевнено вважали себе господарями становища й з висоти свого національного гонору ніяк не могли допустити до того, щоб їхня

«помста» була меншою, ніж «помста» українська.

Як уже було сказано, багато аналітиків волинських подій 1943 р. пишуть про те, що першими задекларували завдання вигнання польського населення з Волині українські націоналісти, але це не зовсім так. У тому ж 1943 р. ідея вигнання тим чи іншим способом українців з їхніх місць проживання в Польській державі активно дискутувалася в польському політикумі та публіцистиці й мала багатьох прихильників. У розробленому польськими політиками так званої Східної Малопольщі проекті «Зasad польської політики щодо української проблеми», після «обґрунтування» цивілізаційного права поляків на терени щонайменше до Збруча, подано рекомендації до практичних заходів польської політики стосовно створення об'єктивних умов для остаточного закріплення того права. Серед багатьох деталей тих рекомендацій була й така: «Належить прагнути до підписання з Росією (або ж з Україною советською) угоди про примусовий обмін усієї української людності південно-східних земель на поляків, які замешкують на території Росії». Тут же наводились певні застереження, що від обміну можуть бути звільнені особи, які своєю лояльністю довели повну відданість польській державності, які одержать дозвіл на постійну еміграцію з Польщі в інші країни. Робилося зауваження, що доки така угода з Росією не вступить у силу, українців слід буде виселяти зі смуги під польсько-російським кордоном, зі смуг попри залізничні колії, попри судноплавні ріки, попри інші важливі комунікаційні лінії та стратегічні округи [5, 214–217]. Дуже докладно це питання розглядав польський діяч Нікодим Свобода в рефераті «Українська проблема і проект її вирішення». Реферат містив рекомендацію: що слід робити, щоб диференціювати українську спільноту. В ньому була й теза про потребу виселення «всіх українців з Польщі (бл. 3 млн) в заміні на близько 1 млн поляків», а тих, які можливо залишаться в Польщі, позбавити будь-якої можливості їхнього громадсько-політичного та культурного життя аж до кириличного алфавіту [5, 220–223].

Про те, як майбутній відновленій Польщі позбутися українців, дуже докладно йшлося у рефераті «Українське питання через призму Лондона, Варшави і Москви» ще одного польського політика Яна Кшиштофа Трембальського. Він навів чимало відмінних поглядів різних польських угруповань на те, якими методами можна буде «випалити той наріст на польському тілі» або ж хоча би «переселити півтора мільйона найсвідоміших українців» «розпорошити по цілій Польщі», а іншу частину «сконцентрувати в одному або кількох округах», або ж «допроводити до фізичного знищення навіть 100 000 чи більше українців» чи поставити життя української спільноти в Польщі в умови «цілком тотального суспільства» при цілковитій забороні «свободи слова». Тут же автор реферату додав, що все це зажене українців у підпілля. Виходу з такого становища не пропонувалось [5, 224–230].

Отже, джерела польсько-української напруги так само глибоко мусувалися з польського і українського боку. Але велику й небезпечну роль у розпалюванні

українсько-польської ворожнечі на Волині відігравали й німецькі та радянські фактори. Український історик Юрій Киричук навів чимало свідчень, наскільки у тій ворожнечі були зацікавлені німці, як вони хотіли, щоб українці більше вбивали поляків, а поляки – українців. Навіть Микита Хрущов, аналізуючи події червня 1943 р. на Волині, стверджував: «Моя думка, що все це справа рук німців» [7, 127]. Той же Ю. Киричук так само широко проілюстрував, як радянські структури, командири червоних партизанів, розвідники провокували українсько-польське протистояння, а також німецько-українське, німецько-польське [7, 127].

Серед вагомих причин того конфлікту називаються і соціальні, а серед них – ніби-то боротьба за землю. На нашу думку, в роки німецької окупації, коли насильницька людська смерть стала сприйматися суспільством як реальна загроза для кожного, бажання селянина мати більше землі гасло. Тим більше, що вже перед тим у 1939–1941 рр. радянська влада конфіскувала панську власність на землю, так само власність колоністів, а також загнала частину селян у колгоспи, тим самим зруйнувавши селянську надію на землю як запоруку кращого майбутнього. Також пишуть, що правове свавілля у відносинах між поляками та українцями, поширене в краї, перегукувалося з німецьким геноцидом єврейського населення, який ніби нівелював реальні страхоття, що їх робили психологічно травмовані війною українські та польські борці за свою національну державність.

Насамкінець висловимо міркування щодо наслідків тієї взаємної збройної боротьби між українцями і поляками на Волині на всіх рівнях суспільства. Найперше, слід зробити застереження, що їх не можна виокремлювати з-поміж загальних наслідків Другої світової війни, відділяти від політики Радянського Союзу, від цілей, які ставили перед собою в роки війни прорадянський Польський комітет національного визволення (ПКНВ), від подій 1943–1947 рр. у смузі українсько-польського етнічного пограниччя. Насамперед зазначимо про негативні наслідки: 1) у 1943–1947 рр. сотні тисяч сімей поляків і українців були, насильно вигнані зі своїх давніх і постійних місць проживання й переселені в чужі краї та місцевості; як відомо, лише за наслідками реалізації угоди від 9 вересня 1944 р. між ПКНВ і урядом УРСР близько 780 тис. поляків були таким чином вигнані із західних областей України й переселені в Польщу та близько 480 тис. українців так само вигнані з Холмщини, Надсяння і Лемківщини та переселені в УРСР. У 1947 р. за операцією «Вісла» на землі, які відійшли після війни від Німеччини до ПНР, ще жорстокішими методами було депортовано близько 170 тис. українців західної прикордонної смуги післявоєнної Польської держави. Вказані маси людей втерпіли при цьому численні духовні та фізичні митарства, назавжди залишилися без своєї «малої батьківщини»; 2) за наслідками протиборства в 1943–1947 рр., включаючи терени сучасної східної прикордонної смуги Польської держави, з обох сторін було «розстріляно», «зарубано», «спалено», «кинуто в колодязі», «замучено» близько по 20 тисяч цивільного населення (чоловіків, жінок, дітей); 3) український етнос втратив на заході близько 20 тис. км² своєї історичної етнічної

території, а Польській державі не вдалося зберегти за собою завойовані нею у 1918–1921 рр. і закріплені Ризьким миром західноукраїнські та західнобілоруські землі. Очевидно, втрати культурних цінностей, земельних масивів, визначних пам'яток тощо з етнічного погляду для двох сторін є приблизно рівнозначними.

У той же час можна говорити і про деякі позитивні для двох народів наслідки післявоєнного польсько-українського врегулювання: 1) антигуманне виселення поляків із західних областей України привело, незважаючи на імміграцію у ці області деякої кількості росіян, до виникнення в регіоні однонаціонального українського суспільства. Це мало позитивне значення для розгортання тут українського визвольного руху проти радянського режиму, який привів до виборення державної незалежності України в 1991 р. В свою чергу, виселення українців з Польщі обумовило втілення в життя голосного гасла багатьох польських політичних осередків про будівництво «Polski jedynolitej»; 2) міжнаціональні польсько-українські суперечності, що віками були джерелом напруги, збройного протистояння і воєн, канули в минуле. Нині всі об'єктивні умови відносин між українцями і поляками сприятливі для успішного розв'язання обома народами своїх актуальних завдань національного суспільного життя; 3) польська та українська меншини відповідно в Україні та Польщі мають усі можливості для свого громадського, релігійного, освітнього й культурного життя. Хочеться вірити, що сучасний стан відносин між польським і українським народами творить позитивний старт для їхнього всебічного прогресу.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 57с/46, оп. 9, спр. 2490.
2. Держархів Волинської обл., ф. Р-164, оп. 3, спр. 38.
3. Держархів Рівненської обл., ф. Р-22, оп. 1, спр. 53.
4. Держархів Рівненської обл., ф. Р-279, оп. 1, спр. 13.
5. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи. Матеріали. Спогади. У 3 том. Т. І. – Львів, 1996. – 761 с.
6. Ільющин І. І. Волинська трагедія. 1943–1944 рр. / І. І. Ільющин. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 313 с.
7. Киричук Ю. Український національний рух 40-х – 50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.
8. Макаруч С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. А. Макаруч. – Львов : Вища шк., 1983. – 256 с.
9. Мотика Г. Польська реакція на дії УПА: масштаб і перебіг каральних акцій / Гжегож Мотика // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2003. – № 28. – С. 48–56.
10. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Володимир-Волинський район / упоряд. і авт. комент. І. Пушук. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2011. – 420 с.
11. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Любомильський і Шацький райони / упоряд. і авт. коментарів І. Пушук. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2011. – 320 с.
12. Siemaszko W. Ludobójstwo, dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia (1939–1943) / Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. – Warszawa : Wydawnictwo «von Borowiecky», 2000. – Т. І. – 1440 с.